

Változó képletek, változatos perspektívák

Tanulmánykötet
Tardos Róbert 65. születésnapjára



Háttér Kiadó
Budapest
Alapítva 1987-ben

A kötet megjelenését támogatta
az ELTE Társadalomtudományi Kar Doktori Iskolája



és

a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolája



Összeállította és szerkesztette
Kmetty Zoltán és Koltai Júlia

© Szerzők, 2012

A borítót tervezte
Kovács György

© Háttér Kiadó, 2012

ISBN 978-615-5124-05-1



Kiadta a Háttér Kiadó Kft.

www.hatterkiado.hu

hatterkiado@hatterkiado.hu

Felelős kiadó: Klopfer Dávid ügyvezető igazgató

Készült a Primerate Kft. nyomdájában

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter ügyvezető igazgató

TARTALOM

Szerkesztői előszó	7
Örkény Antal – Székelyi Mária: A kétosztatú világ	13
Szántó Zoltán – Takács Károly: Analitikus szociológia és hálózatelemzés	25
Surányi Bálint: A „zsidó” stigma és a network szemléletmód haszna, illetve korlátai	55
Somlai Péter: Gyengék-e az erős kötések?	75
Vedres Balázs: Strukturális gyűrődések: a hálózatok innovatív feszültségei	92
Varga V. Attila: Makrocsoportok interakciós struktúrájának vizsgálata: egy lehetséges megközelítés és eredményei	111
Harcsa István: A rétegződéssel kapcsolatos dilemmák (A kapcsolathálózati erőforrások szerepe a rétegződésben)	125
Kmetty Zoltán – Koltai Júlia: A kommunikáció intenzitásának és heterogenitásának hatása a politikai részvételre	158
Vásárhelyi Mária: A „retro voksok” üzenete	210
Lengyel György: Nehéz idők	219
Csonka Anna – Tóka Gábor: A koalíciókötések kapcsolat- rendszere a '90-es években	234
Bálint Lajos – Bozsonyi Károly: Választói részvétel és vélemény- polarizáció térfilterezett modelljei	251
Tardos Róbert publikációs jegyzéke	275

Csonka Anna – Tóka Gábor

A KOALÍCIÓKÖTÉSEK KAPCSOLATRENDSZERE A '90-ES ÉVEKBEN

Bevezetés

Tardos Róbert munkájának visszatérő kérdése volt az elmúlt húsz évben, hogy a volt kommunista párthoz való korábbi viszony miért olyan fontos alakítója a pártrokszenveknek az átmenet utáni kelet-közép-európai országokban (Angelusz–Tardos 2000). Az általa kedvelt magyarázat a személyes társadalmi hálózatok politikai kommunikációban, politikai identitások alakításában betöltött központi szerepét feltételezi. Politológiai szempontból ebben az az érdekes, hogy egy alapvetően politikán kívüli logikát tekint bizonyos politikai fejlemények meghatározójának. Politológusok erre gyakran reagálnak az-zal, hogy a politikával csak idejük töredék részében, kevés odafigyeléssel és közvetlen téttel foglalkozó állampolgárokkal ez persze megeshet, de gyakorló, profi politikusokkal aligha. Alábbi tanulmányunk azonban felveti azt a lehetőséget, hogy a politikusok körében nem is annyira más a helyzet, bár ennek nem feltétlenül a kapcsolathálózatok sajátosságaiban kell keresni az okát.

Tanulmányunk – más szerzők korábbi eredményeire is támaszkodva – azt próbálja feltárni, hogy mely politikai tematikák befolyásolják leginkább a pártszövetségek, valamint a törvényhozási és kormányko-alíciók kialakulást a posztkommunista országokban. Az elemzés egyik fő kérdése, hogy a Rabinowitz- és Macdonald-féle, eddig főként a vá-

lasztói preferenciák magyarázatában használt irányultsági elmélet⁷⁴, avagy a klasszikus közelségi modellek adják jobb magyarázatát a politikusok koalíciós preferenciáinak. Az elméletekre támaszkodva kialakított saját modellek segítségével megkérdőjelezzük a közelségi modelleknek azt az alapfeltevezését, amely szerint bármely párt a hozzá ideológiailag legközelebb álló párttal fog koalícióra lépni.

Az empirikus elemzésben felhasznált adatok egy Bulgáriában, Csehországban, Magyarországon és Lengyelországban, a középszintű pártelitek körében 1994 tavaszán (a májusi magyar választások előtt) végzett kérdőíves felmérésből származnak. A kutatás során valamennyi ország négy különböző régiójában minden releváns politikai párt 6-6 középszintű vezetőjét (városi vagy megyei elnök, parlamenti képviselő, nagyobb város polgármestere és így tovább) kérdezték meg, mindenképp arról, hogy miként látják saját pártjuk és más pártok politikai pozícióját. Az eredmények azt mutatják, hogy Tardos elméletével összhangban, a posztoszocialista országokban a társadalmi-gazdasági kérdések csak abban az esetben meghatározóak a pártok közötti kapcsolatok szempontjából, ha a kormánynak elegendő mozgástere van a gazdaságpolitika alakításában. Azokban az államokban viszont, ahol például a súlyos eladósodottság miatt a kormány döntési lehetőségei gazdasági kérdésekben erősen behatároltak, leginkább a pártoknak a volt szocialista állampárthoz fűződő viszonya dominál a koalíciók kialakításakor.

A téma jelentősége gyakorlati szempontból sem elhanyagolható. Az, hogy a politikai elitek milyen szövetségeket vagy koalíciókat részesítenek előnyben, közvetlen hatással lehet a közpolitikák alakulására is, valamint formálja a hazai és külföldi közvélemény elvárásait a kormány várható munkájával kapcsolatban. A potenciális koalíciós partnere kiválasztása feltehetően arra is rámutat, hogy a politikusok mely ügyeket helyezik előtérbe, és melyekhez fognak a leginkább ra-

74 Lijsthaug–Macdonald–Rabinowitz 1992; Macdonald–Rabinowitz 1997; Macdonald–Rabinowitz–Lijsthaug 1991, 1995, 1997, 1998; Rabinowitz–Macdonald 1989; Rabinowitz–Macdonald–Lijsthaug 1991, 1993.

gaszkodni a kormányzás során – függetlenül attól, hogy pontosan milyen összetételű kormány vagy törvényhozás tagjai.

Barátok és ellenségek

Meglepően keveset tudunk arról, hogy bizonyos kérdéskörök miért lesznek kiemelten fontosak bizonyos országokban, és miért maradnak érdektelenek máshol. A választókra vonatkozó társadalmi-gazdasági adatok nem sokat árulnak el arról, hogy mi magyarázza a kialakuló politikai törésvonalakat: az elitek stratégiai választásai, a polgárok érdekek vagy szimbólumok vezérelte érdeklődése, esetleg valamiféle személynél evolúciós mechanizmus, amely látszólag önkényes döntéseken és a pártelitek „természetes kiválasztódásán” keresztül érvényesíti a hatását.

Ezt a logikát folytatva az is belátható, hogy azok az ügyek, amelyek a legnagyobb attitűdbeli vagy elvi különbséget generálják a pártok szövazói között, nem feltétlenül egyeznek meg azokkal az ügyekkel, amelyek a pártkoalíciók kialakításában szerepet játszanak. Bulgáriában például az ország muszlim-török kisebbségét képviselő párt a bolgár politikai szcénában bármely két – nagy és egymással szemben álló – pártjával szövetségre tudott lépni.

Amikor a kutatók nem a választói magatartást feltáró kérdőívekre támaszkodnak a pártkapcsolatok elemzésekor, akkor valamiféle kialakult sztereotípiát követnek a törésvonalak hierarchiájának felrajzolásához. Kivétel ez alól Lijphart (1984) elemzése a stabil demokráciákról, amely a második világháborút követő időszakot vizsgálja. Lijphart arra jutott, hogy a társadalmi-gazdasági kérdések mentén kialakuló véleménykülönbségek sokkal nagyobb súllyal esnek a latba a koalíciók formálódásakor, mint például a pártok szembenállása a szekuláris–vallási vagy bármilyen más dimenzióban. Lijphart szerint ennek magyarázata az, hogy a modern kormányok legfontosabb feladatai a társadal-

mi-gazdasági kérdésekhez kapcsolódnak. Ha Lijphart megfigyelése minden további pontosítás nélkül elfogadható lenne, akkor minden olyan országban, ahol a választók kevésbé polarizáltak valamilyen etnikai vagy vallási törésvonal mentén, hasonló logikára épülő törésvonal-mintázatot kellene találnunk.

Ahogy azonban arra Greskovits (1993) is rámutat, a kelet-európai kormányok keze erősen meg volt kötve a rendszerváltás időszaka alatt, és a kilencvenes évek eleji recesszió idején is kevés lehetőség volt arra, hogy a pártok ideológiai szempontból valóban különböző gazdaságpolitikát folytassanak. Ha feltételezzük, hogy a pártvezetők tisztában voltak ezekkel a korlátokkal, akkor a pártok választások előtt képviselt, gazdasági ügyekben tulajdonképpen csak névleges pozícióinak csekély befolyása volt a szövetségek kialakulására. A témát másfelől megközelítve hasonló megállapításra jut Geddes (1995) is, aki szerint azokban az országokban, ahol a választójogot lassan és osztályalapon terjesztették ki, ott a pártrendszer mind a mai napig az osztálytagoltságot tükrözi, míg azokban az államokban, ahol a választójog hirtelen és a demokratikus fejlődés kezdeti szakaszában vált általánossá, ott a „*catch-all*” vagy nacionalista pártok váltak hosszú távon meghatározóvá. Geddes úgy véli, hogy mivel Kelet-Európában a választói jogokat egy nagy lépésben terjesztették ki, a régióban nem fognak kialakulni az egyes társadalmi osztályokat megcélzó pártok. Greskovits és Geddes érvelése között az a legfontosabb különbség, hogy míg előbbi számít bizonyos különbségek kialakulására a posztszocialista országokban, utóbbi nem feltételezi ezt.

A vonatkozó szakirodalomban kevés szó esik arról, hogy mely ügyeknek van a legnagyobb hatása a szövetségek kialakulására abban az esetben, ha a társadalom etnikailag viszonylag homogén, a gazdaságpolitikai kérdések pedig nem relevánsak a pártok közötti kapcsolatok szempontjából. Egyértelmű megoldásként a nacionalizmus, a vallás és a kommunizmushoz való viszony mentén kialakuló törésvonalak merülnek fel. Budge és Keman (1990) hüvelykujj-szabálya szerint

minden olyan esetben az előző rezsimhez fűződő viszony lesz a meghatározó, amikor az egyáltalán releváns politikai kérdéskörnek mondható. Ha Budge-nak és Kemannak igaza van, akkor a jelen elemzésben szereplő országokban a kommunizmushoz fűződő attitűdök sokkal jelentősebb törésvonalat jelentenek, mint a vallásos–szekuláris vagy a nacionalista–kozmozopolita tengelyek.

A politikai szövetségek dinamikája mellett tanulmányunk másik fontos témája, hogy a pártok pozíciói az egyes ügyekben miként befolyásolják azt, hogy a hozzájuk kapcsolódó más politikai aktorok miként ítélik meg őket. Az ezzel foglalkozó elméletek két részre oszthatók: közelségi és irányultsági modellekre. A közelségi modellek szerint a választók („bírák”) az aktorok (politikuskok, törvényhozók) ajánlatait egy egy- vagy többdimenziós tér pontjaiként fogják fel, amely térben az elfogadható ajánlatok minden dimenzió mentén kontinuumot alkotnak. A „bírák” képesek meghatározni és elhelyezni saját, tranzitív preferenciáikat ebben a térben, és ki tudják választani az ideális ponthoz legközelebb eső ajánlatot. A szavazatmaximalizálásra törekvő pártok ennek a sokdimenziós térnek leginkább azon régióiban próbálják elhelyezni magukat, ahol sok a szavazó, de kevés a párt. A koalícióelméletre alkalmazva a közelségi modelleket, azt mondhatjuk, hogy a pártok azokat az ideológiai szempontból közel álló partnereket fogják választani, amelyek rossz alkupozícióban vannak, és amelyekkel a saját pártjuk közpolitikai preferenciáihoz minél közelebb eső koalíciót alkothatnak (Schofield 2004).

A közelségi modellek kritikusai szerint a legtöbb politikai kérdésben végtelen sok alternatíva lehetséges, amelyek egy vagy több kontinuum mentén rendeződnek el. Rabinowitz és Macdonald (1989) szerint valószerűtlen, hogy egy ilyen kontinuumban a választók képesek elhelyezni magukat, illetve a pártokat mint egyértelműen elkülönülő pontokat. Ahogy arra Lipset és Rokkan (1967) is rávilágít, preferenciáik sokkal inkább diffúz terekként határozhatók meg.

Az irányultsági modellek legfőképpen abban különböznek a közelségiektől, hogy a preferenciákhoz intenzitások is tartoznak. A választók felismerik, hogy egy párt egy-egy kérdésben melyik oldalon helyezkedik el, illetve hogy mennyire erősen és mennyire biztosan képviseli az álláspontját azon az oldalon. A közelségi modellek szerint a racionális választók kikalkulálják, hogy milyen hasznot várhatnak a jelöltek különböző kérdésekben képviselt pozíciójától. A haszon a választó és a jelölt pozíciója közti távolság négyzetével arányosan csökken. Ezzel szemben az irányultsági modellek azt mondják, hogy a választók haszna a két pont szorzatával arányos. Ha a választó és a jelölt egy semleges pont két különböző oldalán helyezkedik el, akkor a választó számára a jelölt hasznossága negatív, ha azonban azonos oldalon állnak, pozitív. Minél erősebben képviseli a pozícióját a jelölt, illetve a választó, annál nagyobb lesz a választó pozitív vagy negatív haszna a jelölt egy adott ügyvel kapcsolatos preferenciájából. Ha vagy a választó, vagy a jelölt közömbös egy ügy iránt, akkor a választó haszna az adott pártból az adott kérdéskörben zéró.

Az irányultsági modellek logikáját követve azt várhatjuk, hogy a pártok jelentősebb támogatásra tesznek szert, ha intenzíven képviselnek egy ügyet, mintha semlegesen állnak hozzá. Éppen ezért a pártok igyekeznek elkerülni az ideológiai tér központi régióit. Sartori (1976) polarizált pluralizmus elmélete szerint akkor alakulnak ki nagy centrista pártok, ha a pártspektrum mindkét oldalán jelentős szélsőséges pártok jelennek meg. Rabinowitz, Macdonald és Listhaug (1991) az „elfogadhatóság régiójának” bevezetésével magyarázza (egy) pártok középre helyezkedését. Ez azt jelenti, hogy a túl intenzív álláspont képviselése szavazatok elvesztésével jár: ha egy pártra vagy politikusra ráűtik a szélsőséges jelzőt, az árt a népszerűségének. Ezen logika mentén tehát nem feltétlenül rossz gondolat középre helyezkedni.

Rabinowitzék ugyanakkor úgy találták, hogy egy centrista párt huzamos fennmaradása azt jelzi, hogy a pártok közötti verseny többdimenziós, és a centristák látszólagos semleges álláspontja egy másik di-

menzióból megközelítve nem a központban helyezkedik el. Az elméletet Rabinowitzék az amerikai elnöki és a norvég parlamenti kampányokban tapasztaltakkal támasztották alá. A jelöltek mindkét versenyben inkább nem semleges álláspontot képviseltek a kurrens ügyekkel kapcsolatban, még akkor is, ha a medián választó inkább semleges volt. A kutatók ugyanakkor szembekerültek azzal a ténnyel is, hogy sok választó a pártoknál szélsőségesebb álláspontot képvisel, ami viszont ellentmond az irányultsági elméletnek.

Iversen (1994) érvelése szerint a közelségi és az irányultsági modelleknel sokkal nagyobb magyarázó erővel bír a kettő kombinációja, ami egyúttal megoldja az „elfogadhatóság régiójával” járó problémákat is. Ahogy Iversen hangsúlyozza, Rabinowitzék érvelése nemcsak ad hoc, de a következményei is valószínűtlenek, mivel elméletük szerint még a szélsőséges választók körében is rosszabbul teljesítenek az extrémista pártok, mint a centristák. Ez a következtetés csak úgy kerülhető el, ha feltételezzük, hogy egy politikai szférának több elfogadhatósági régiója van, vagy pedig úgy, ha elfogadjuk, hogy minden választó az elfogadhatóság régióján belül helyezkedik el.

A koalícióalakítás szempontjából nem mindegy, hogy a mérsékelt pártok a közelségi vagy az irányultsági logikát követik, hiszen más következménnyel jár, ha például egy jobbközép párt a hozzá viszonylag közel, ám az ideológiai tér baloldalán álló pártot választ partnernek, mintha a vele egy oldalon álló, de szélsőséges párttal alkot szövetséget.

Mint azt már említettük, a koalíciós elméletek szinte kizárólag közelségi modellekkel magyarázzák a pártideológiák és -programok hatását a kabinetalakításra. A politikusok feltehetően kifinomultabb politikai véleménnyel rendelkeznek, mint a választóik, így ez indokolhatná a közelségi logika alkalmazását. Véleményünk szerint azonban ez nem teljesen helytálló, mivel a koalícióalakítás más dinamikával működik, mint a politikai döntéshozatal. Az intézményi tehetetlenség, az óvatoskodás és a pártok sarkalatos álláspontjai miatt a mindenkori

kormányok politikája mérsékeltebb lesz, mint a benne részt vevő medián törvényhozók preferenciái.

Az adatok

Jelen elemzésben nem a pártok tulajdonképpeni viselkedését vizsgáljuk, hanem nemzetközi kérdőíves adatok segítségével tanulmányozzuk a politikusok politikai szimpátiáit, a rokonszenvek és a potenciális politikai partnerek irányelvei közti kapcsolatot. A kérdőív egyik pontjában a megkérdezett politikusoknak szimpátia szerint kellett osztályozniuk a lehetséges koalíciós partnereket. Feltételezésünk szerint ezek az osztályzatok jól tükrözik, hogy miként alakulnának a válaszadók pártjának preferenciái a jelenlévő intézményi kötöttségek nélkül (ilyen lehet például a kisebbségi kormányzás elkerülésének kényszere, vagy a minisztériumok elosztásának problémája). Mindazonáltal úgy véljük, hogy a személyes preferenciák még ezen kötöttségekkel együtt is hatással vannak a koalícióalakításra. Ha ugyanis a pártvezetők a kötöttségekre hivatkozva figyelmen kívül hagynák ezeket a szimpátiákat, az elégedetlen párttagokkal kellene szembenéznük.

Az elemzésben felhasznált adatok egy Herbert Kitschelt (1994; 1995; Kitschelt et al. 1999) vezetésével zajló, négy kelet-közép-európai országot vizsgáló kutatásból származnak. Az adatokat személyes, strukturált interjúkkal vették fel 1994 tavaszán (a magyar parlamenti választások első fordulójára előtt). Minden országban, minden pártból megközelítőleg egyforma számú politikust kérdeztek meg. (Mindössze egy párt, a cseh szélsőjobb-dali SPR-RSC tagjai nem kívántak részt venni a kutatásban, továbbá az ugyancsak cseh ODS, KDS és CMSS enyhén alulreprezentáltak a válaszolók között. A magyarországi MIÉP más pártok általi percepciójáról gyűjtöttek ugyan adatokat az interjúk során, de MIÉP-tagokat nem interjúoltak meg.) A válasza-

dókat először arra kérték, állapítsák meg, hogy mennyire fontos a pártjuk számára a felsorolt, tíz potenciálisan vitás ügy.

Az eredmények első ránézésre mind a négy országban Lijphart (1984) elméletét tükrözték, amely a gazdasági ügyek kiemelkedő fontosságáról szól, mivel rendre fontosabbnak tartották azokat a szimbolikus, morális, alkotmányos, illetve nemzetpolitikai kérdéseknél. A kutatók azonban arra is kíváncsiak voltak, hogy a politikusok a pártokat inkább gazdasági, vagy inkább egyéb ügyekkel kapcsolatos attitűdjeik alapján ítélik meg. Ennek vizsgálatára a válaszadókat arra kérték, hogy helyezték el a pártokat a potenciálisan fontos kérdésköröket és ideológiai dimenziókat (például vallásos–szekuláris) megjelenítő húsfokú skálákon. Jelen elemzéshez ezen változóknak csak egy csoportját használtuk fel, nevezetesen azokat, amelyek négy, a pártok kialakulása szempontjából feltételezhetően minden országban releváns témára kérdeztek rá. A négy kiválasztott téma a következő volt: gazdaságpolitika, nacionalizmus, vallás- és kommunizmusellenesség.

Az elemzéshez először kiszámoltuk a k skálán (azaz k témában vagy ideológiai dimenzióban) i válaszadó által j pártra adott pontok átlagát. Ez az $\bar{a}_{ij,k}$ igazából egy vektor, amelyet azért nevezünk mégis átlagnak, mert a válaszadók az egyes skálákon több értéket is tulajdoníthatnak egy pártnak, azt állítva például, hogy k dimenzióban az adott pártnak tulajdonítható nézetek 2 ponttól 6 pontig terjednek. Ezen átlagpontszámokból kiszámítottuk az $\bar{x}_{ij,k}$ vektort, amely az adott válaszadó i k viszonyítási pontjától (amely az általa elhelyezett összes, k skálán elhelyezett párt pozíciójának az átlaga) való átlagos eltérést mutatja j párt és k skála esetében. Ezzel a módszerrel tulajdonképpen a pártok egymáshoz képest mért pozícióját tudjuk vizsgálni.

Függő változónk i válaszadó j párthoz fűződő haszna, amelyet az egyes válaszadók j pártokra adott, és a fent ismertetett kiindulási pont-hoz igazított szimpátia értékelése alapján számítottunk ki. Így már láthatóvá válik annak jelentősége, hogy az elemzés során az $\bar{a}_{ij,k}$ vektor helyett az $\bar{x}_{ij,k}$ vektorral számoltunk: ennek köszönhetően ugyanis

nem kell foglalkozunk annak magyarázatával, hogy két különböző válaszadó közül az egyik miért szereti jobban szinte valamennyi pártot, hanem tisztán csak a pártok között észlelt különbségekre koncentrálhatunk. Minden elemzett országban négy különböző modellel próbáltuk megmagyarázni a függő változó varianciáját. A modellek abból indulnak ki, hogy a válaszadók potenciális partnerekkel szemben érzett szimpátiája függ a válaszadó egyes ügyekről alkotott saját véleményétől, valamint a pártja értékelésétől is. A válaszadók saját pártjukra vonatkozó ítéleteit nem szerepeltettük az elemzésben.

Az egyes pártok különböző skálákon mért pozícióját kétféleképpen határozhatjuk meg. Vagy azt nézzük, hogy i válaszadó miként vélekedik j pártról, vagy pedig azt, hogy az egész minta miként vélekedik j pártról. Ez utóbbi módszer alkalmazása mellett több érv is szól, például hogy így kiküszöbölhető a Granberg és Holmberg (1988) után aszimilációs és ellenponthatásoknak (*assimilation* és *contrast*) nevezett jelenség. Ennek lényege, hogy a szavazók hajlamosak a kedvelt politikai pártjukat közelebb, míg a nem kedvelt pártokat távolabb helyezni saját pozíciójukhoz képest, míg a tények – a különböző pártokhoz tartozó válaszadók ugyanarról a pártról alkotott percepcióátlaga – nem ezt igazolják vissza.

Elemzés

Függő változónk tehát a középszintű pártvezetők véleménye a különböző lehetséges politikai partnerekről, más szóval a várható hasznosság. A változót a válaszadók más pártokra adott szimpátiaértékeléseivel mérjük. A szimpátia mértékét az adott párttal esetlegesen kötött szövetségtől várt hasznosság mértékével azonosítjuk. Bár nagyon valószínű, hogy ez a két változó erősen korrelál egymással, mégsem szükségeszerűen egymás helyettesítői. Elemzésünk szempontjából ez főként azért probléma, mert a szimpátiaértékelések inkább irányultsági, érzel-

mek által vezérelt attitűdöket tükröznek, míg az egyes koalíciós partnerek favorizálása inkább egy kalkulálóbbr, közelségi logikát követhet. Ezen a ponton azonban ez csak spekuláció, amit nem tudunk ellenőrizni, viszont érdemes fejben tartani az eredmények értékelésekor.

Feltételezésekink szerint a hasznosság a válaszadó saját pozíciója és az értékelt párt négy kiemelt témában érzékelt pozíciója szerint változik majd. A válaszadó saját pozícióját saját pártjának pozíciójával azonosítjuk az egyes ügyekben, ami várhatóan csökkenti majd a varianciát, mindazonáltal más módon nem befolyásolja az eredményeket.

A modellek felépítése

Az első modell egy, a downsi (1957) tradícióra építő tisztán közelségi modell. Az i válaszadó j párthoz kapcsolódó várható haszna egy konstans, egy véletlen (megmagyarázatlan) komponens és a válaszadó és j párt közti, k skálán mért távolság négyzetének a függvénye. Ha az utóbbi hatását mérő b_k együtthatónak nem lesz szignifikáns hatása a modellben, akkor az azt jelenti, hogy a válaszadók a várható haszon kikalkulálásakor nem foglalkoznak az adott tematikával; ha pedig negatív lesz, akkor az arra utal, hogy a válaszadók a saját álláspontjukhoz közel álló pártokat kedvelik inkább. A statisztikailag szignifikáns és pozitív b_k együtthatók elméleti szempontból váratlanok lennének, és kételyeket ébresztenének az egész modell érvényességével kapcsolatban.

A második modell tisztán irányultsági jellegű. Az i válaszadó j párttól várható haszna egy konstans, egy véletlen komponens, valamint i válaszadó és j párt k skálán mért pozíciója skalárszorzatának a függvénye. A négy figyelembe vett dimenzió relatív súlyát ismét a négy b_k együttható jelzi. Ha ennél a modellenél a b_k együtthatók pozitívak, az azt jelenti, hogy a válaszadók akkor kedvelik az egyes pártokat, ha az adott kérdésben egy oldalon állnak velük, és ennek a rokonszenvennek az intenzitása a képviselt személyes és pártálláspont intenzitásával/szél-

sőségességével együtt nő. Ha a b_k együttthatók nem lesznek statisztikailag szignifikánsak, vagy ha váratlan irányba mutatnak, azt ugyanúgy interpretálhatnánk, mint a közelségi modell esetében.

A harmadik modell Iversennek azon ötletére épít, amely szerint a válaszadók haszonszámítása irányultsági logikát követ, a pártok azonban „büntetést” kapnak, ha véleményük egy adott tematikával kapcsolatban túlságosan messze esik a válaszadó véleményétől. Matematikai szempontból a modell magában foglalja az első két modell elemeit, viszont semmit nem tesz hozzájuk, így tehát egy kevert közelségi és irányultsági modellnek tekinthető.

A negyedik modell lényegében megegyezik a második (tisztán irányultsági) modellel, azzal a különbséggel, hogy előbbi bünteti a szélsőséges pártokat. Ebben az esetben a büntetés mértéke pártonként ugyan változik, a válaszadók körében azonban konstansként van jelen, tehát nem különbözik a válaszadók saját pozíciója mentén. Ezt a koncepciót Rabinowitz, Macdonald és Listhaug (1989; 1991) modellje foglalja magában, akik azzal indokolják mindezt, hogy néhány párt esetében a szélsőségesség voltaképpen egy külön üggyé válik, amelyből más, kevésbé szélsőséges pártok meríthetnek hasznot. Ennek oka, hogy még az amúgy viszonylag radikális nézeteket valló emberek és politikusok sem szeretik szélsőségekkel összekötni sorsukat. Technikailag ez a szélsőségesség az adott k skálán a semlegességet (a megkérdezett viszonyítási pontját, a pártok átlagát) jelentő nulla ponttól való eltérés négyzeteként jelenik meg a modellben. Rabinowitz és Macdonald azt várná, hogy a büntetés hatása negatív és statisztikailag szignifikáns lesz.

A független változók

A független változókat gyakorlatilag mind a négy modell esetében ugyanúgy számítjuk ki. Minden ügy esetében kiszámoljuk a j párt és i válaszadó saját pártjának pozíciója közti távolságot az adott k dimen-

zióban, illetve a tisztán vagy részben irányultsági modellekhez a kettő szorzatát is.

Elemzés

A Melléklet 2. táblázatában bemutatott eredményekből jól látszik, hogy az irányultsági modell sokkal magasabb R-négyzet értékeket produkál, mint a közelségi. Az irányultsági modellek statisztikailag szignifikáns paramétereit közül egyedül a Bulgáriában tapasztalható nacionalizmus témája az, amely konzisztensen váratlan előjelet eredményez (pozitívat az első modell, és negatívat a második modell esetében). A közelségi modellek közül a szintén bulgáriai vallási és gazdasági tematika lóg ki, amely – az összes válaszadó átlagát véve alapul – ismét váratlan előjelet mutat.

A négyes modellbe beépített szélsőségeség változó szignifikánsan és – amint azt Rabinowitz és Macdonald várja – negatívan hat mind a négy országban, akár ha a válaszadókat egyénileg, akár ha együttesen nézzük. A negyedik modell az R-négyzet értékeket tekintve is jobban teljesít a második modellnél.

A harmadik modell, amely arra a feltételezésre épít, hogy az „elfogadhatóság régiója” minden válaszadó esetében más és más, számos független változója ellenére gyengén teljesít a magyarázó erő szempontjából. Ennél is meggyőzőbb érv a harmadik modell elvetése mellett, hogy majdnem mindegyik szignifikáns négyzetes távolság előjele váratlannak tekinthető, ami azt jelenti, hogy az irányultsági hatásokat kiiktatva a válaszadók néhány kérdésben inkább kedvelik a tőlük ideológiai szempontból távol álló pártokat. Ezek az elgondolkoztató eredmények teljesen ellentmondanak a kevert modell alapjául szolgáló elméleteknek, és azok tarthatatlanságát sejtetik.

Mindent összevetve, céljaink eléréséhez a negyedik modell tűnik a leginkább használhatónak. Az eredmények azt sugallják, hogy Gres-

kovits (1993) és Geddes (1995) érvelésével összhangban a gazdasági kérdések kevésbé voltak fontosak a potenciális szövetségekre vonatkozó politikusi döntésekben a korai posztkommunista világban. A kelet-közép-európai politikusok szimpátiáját egy bizonyos párt felé sokkal hangsúlyosabban határozta meg az, hogy a párt miként viszonyul a kommunista rezsimhez. Csehország ebből a szempontból kivételnek tűnik, mivel ott a gazdasági kérdések, illetve a nacionalizmus ügye meghatározónak bizonyult a preferenciák szempontjából. Ha ez így van, akkor az inkább Greskovits országok közti eltéréseket is előrejelző tézisét támasztja alá, nem pedig Geddes némileg uniformizáló elméletét. Váratlan ugyanakkor, hogy éppen a régió belüli leginkább ortodox kommunista párttal rendelkező, és a legkevésbé fokozatos rendszerváltáson átesett országban nem jelentős ez a törésvonal.

A negyedik modell egy további fontos dologra mutat rá. Bulgáriában olyannyira jelentéktelennek tűnik a nacionalizmus kérdésköre a szövetségek kiválasztása szempontjából, hogy úgy tűnik, az erre vonatkozó együttthatóknak a feltételezetthez képest váratlan az előjele. Ennek magyarázata az lehet, hogy az egyetlen, a nemzetiségi ügyet központi kérdésként kezelő párt – a „törökök” DPS pártja – minden más szempontból centristának tekinthető, mivel 1991 és 1994 között az összes fontosabb párttal alkotott koalíciót.

Konklúzió

Tanulmányuk legfontosabb elméleti konklúziója, hogy az irányultsági modellek, amelyek eddig szinte kizárólag a választói preferenciák alakulásának magyarázatára szolgáltak, a pártok közötti kapcsolatok dinamikájának is magyarázatát adhatják – felváltva ezzel a témában gyakrabban alkalmazott közelségi modelleket. A vizsgált empirikus adatok ismeretében kijelenthetjük, hogy a négy elemzett ország (feltehetően Csehország kivételével) parlamenti pártjai gazdaságpolitikai

szempontból inkább heterogének, továbbá más ideológiai síkok mentén az ellenzéki és a hatalmon lévő pártok is elkülönülnek.

Mivel a kutatásban felhasznált adatokat a rendszerváltás utáni négy éven át gyűjtötték, nem áll fenn annak a veszélye, hogy azok egy idioszinkratikus állapotot tükröznek, így az eredmények könnyedén általánosíthatóak. Ha az elmúlt évek koalícióit nézzük, azok is igazolják a kutatás eredményeit, ezért úgy hisszük, következtetéseink viszonylag időtálló összefüggésekre mutatnak rá.

Irodalom

- Angelusz R. – Tardos R. (2000): *Pártok között szabadon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Budge, I. – Keman, H. (1990): *Parties and Democracy: Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States*. Oxford: Oxford University Press.
- Downs, A. (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Geddes, B. (1995): A Comparative Perspective on the Leninist Legacy in Eastern Europe. *Comparative Political Studies*, 28: 239–274.
- Granberg, D. – Holmberg, S. (1988): *The Political System Matters: Social Psychology and Voting Behavior in Sweden and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greskovits, B. (1993): Dominant Economy, Subordinated Politics: The Absence of Economic Populism in the Transition of East-Central-Europe. *Working Paper Series No.1. Budapest: Dept. of Political Sciences, Central European University*.
- Iversen, T. (1994): Political Leadership and Representation in West European Democracies: A Test of Three Models of Voting. *American Journal of Political Science*, 38: 45–74.
- Kitschelt, H. (1994): Party Systems in East Central Europe: Consolidation or Fluidity. *Paper prepared for presentation at the 1994 Annual Meeting of the American Political Science Association, New York, September 1–4*.
- Kitschelt, H. (1995): Patterns of Competition in East Central European Party Systems. *Paper prepared for presentation at the 1995 Annual Meeting of the American Political Science Association, Chicago, August 31.–September 3*.
- Kitschelt, H. – Mansfeldova, Z. – Markowski, R. – Tóka G. (1999): *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lijphart, A. (1984) *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Democracies*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lipset, S. M.– Rokkan, S. (1967): Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: Introduction. In: Lipset, S. M. – Rokkan, S. (szerk.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. Rokkan. New York: The Free Press, pp. 1–64.
- Listhaug, O. – Macdonald, S. E. – Rabinowitz, G. (1992): Ideology and Party Support: Patterns and Anomalies. *Paper prepared for the European Consortium for Political Research Joint Sessions of Workshops*, Limerick, March 30.–April 4, 1992.
- Macdonald, S. E. – Listhaug, O. – Rabinowitz, G. (1991): Issues and Party Support in Multiparty Systems. *American Political Science Review*, 85: 1107–1131.
- Macdonald, S. E. – Rabinowitz, G. – Listhaug, O. (1995): Political Sophistication and Models of Issue Voting. *British Journal of Political Science* 25: 453–483.
- Macdonald, S. E. – Rabinowitz, G. (1997): Comment on Merrill and Grofman: On 'Correcting' for Rationalization. *Journal of Theoretical Politics*, 9: 49–55.
- Macdonald, S. E. – Rabinowitz, G. – Listhaug, O. (1997): Comment on Gilljam: Individual Perception and Models of Issue Voting. *Journal of Theoretical Politics*, 9: 13–21.
- Macdonald, S. E. – Rabinowitz, G. – Listhaug, O. (1998): On Attempting to Rehabilitate the Proximity Model: Sometimes the Patient Just Can't Be Helped. *Journal of Politics*, 60(3): 653–690.
- Rabinowitz, G. – Macdonald, S. E. (1989): A Directional Theory of Issue Voting. *American Political Science Review*, 83: 93–121.
- Rabinowitz, G. – Macdonald, S. E. – Listhaug, O. (1991): New Players in an Old Game: Party Strategy in Multiparty Systems. *Comparative Political Studies*, 24: 147–185.
- Rabinowitz, G. – Macdonald, S. E. – Listhaug, O. (1993): Competing Theories of Issue Voting: Is Discounting the Explanation? *Paper prepared for delivery at the Annual Meeting of the American Political Science Association*. Washington, DC, September 2–5, 1993.
- Sartori, G. (1976): *Parties and Party System: A Framework for Analysis. Vol.1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schofield, N. (2004): *The Spatial Model of Voting*. London: Routledge.